

ΝΙΚΟΣ ΤΑΚΗΣ

*Παρουσίαση του κειμένου της ομιλίας του Claude Smadja:
Ο ήρεμος χρόνος (Le temps calme)*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι βασικοί άξονες του κειμένου είναι οι εξής:

A. Σημειολογική διαφοροποίηση του ψυχικού χρόνου με βάση τα τρία αντιθετικά ζεύγη

1. χρόνος δικτύωσης (réticulaire)/γραμμικός (lineaire),

2. ψευδαισθησιακός χρόνος (hallucinatoire)/αντιληπτικός χρόνος (perceptif),

3. υστερικός χρόνος/ τραυματικός χρόνος

B. Το βίωμα του χρόνου εξαρτάται από : το σύστημα ευχαρίστηση / δυσaréσκεια, τη διαίρεση του ψυχικού οργάνου σε τρεις ψυχικούς «αρχές» (ασυνείδητο, προσυνείδητο, σύστημα αντίληψη / συνείδηση) και τον καταναγκασμό της επανάληψης

Γ. Κλινική περίπτωση

Δ. Μεταψυχολογική ανάλυση μέσα από το *Μυστικό σημειωματάριο* του Freud και τη θεωρία του Marty. Επικεντρώνεται κυρίως στις ροές ερεθισμάτων επενδύσεων μεταξύ ασυνείδητου - αντίληψης συνείδησης, τι συμβαίνει στις περιπτώσεις αποδιοργάνωσης και πως μέσα από αυτόν τον κατακερματισμό του χρόνου επιτυγχάνουν τον "ήρεμο χρόνο" που είναι και ο τίτλος του κειμένου. Κλείνει με σκέψεις για τη σύγχρονη κουλτούρα και την ψηφιακή εποχή (numérique).

ΕΚΤΕΝΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΟΜΙΛΙΑΣ

Ο Smadja θεωρεί τον ψυχικό χρόνο ως μία συνιστώσα της ψυχικής λειτουργίας. Σε αντίθεση με την καντιανή προσέγγιση δεν θεωρεί πως πρόκειται για ένα "υπερβατικό δεδομένο", αλλά ανήκει εξολοκλήρου στην ψυχική διαδικασία και τροποποιείται σε σχέση με τις επιμέρους λειτουργίες της. Στην παρούσα μελέτη επικεντρώνεται σε μία ιδιαίτερη και μοναδική διάσταση του ψυχικού κόσμου, **το χρηστικό χρόνο (opérateur)**.

Πριν περάσει στην ανάλυση μιας κλινικής περίπτωσης εισαγάγει κάποιες βασικές διαφοροποιήσεις σχετικά με τον ατομικό ψυχικό χρόνο. Η πρώτη αφορά στην ποιότητα του λόγου του ασθενή και τις αντιμεταβιβαστικές κινήσεις του αναλυτή στη συνεδρία. Ο λόγος μπορεί να είναι αποσπασματικός και σε ασυνέχεια, ακολουθώντας τροχιά μεικτής κατεύθυνσης, με παλινδρομική ή και προϊούσα φορά. Η συνειρμική διαδικασία του ασθενή αντιδρά σε αυτή του αναλυτή ή συμπορεύεται με αυτή. Σε αυτή την περίπτωση ο ψυχικός χρόνος των ασθενών μπορεί να θεωρηθεί ως **χρόνος δικτύωσης (réticulaire)**. Σε άλλες περιπτώσεις, ο λόγος του ασθενή μπορεί να είναι κατά βάση συνεχής, μονομερής, σε σταθερή και προϊούσα φορά. Οι συνειρμοί φαίνονται ασύνδετοι και αποκομμένοι από αυτούς του αναλυτή και δεν φαίνεται να υπάρχει καμία αμοιβαία συνήχηση στο αναλυτικό ζευγάρι. Σε αυτή την περίπτωση ο ψυχικός χρόνος μπορεί να θεωρηθεί ως **γραμμικός (lineaire)**.

Ο δεύτερος άξονας διαφοροποίησης του χρόνου σχετίζεται με την μεταψυχολογική ανάλυση της ψυχικής λειτουργίας. Ο συγγραφέας αναφέρεται σε δύο παρατηρήσεις του Φρόιντ. Η πρώτη είναι η περίφημη φράση του πως **«το ασυνείδητο αγνοεί το χρόνο»**. Αυτή είναι μία από τις θεμελιώδεις ιδιότητες του συστήματος ασυνείδητο. Σχετίζεται με το γεγονός ότι το ασυνείδητο είναι το βασίλειο της αρχής της ηδονής και διέπεται αποκλειστικά από αυτή. Είναι ο τόπος της ψευδαισθησιακής ικανοποίησης της επιθυμίας. Η ψευδαισθησία αυτή γίνεται το θεμέλιο πάνω στο οποίο δομείται το όνειρο, κατά τη διάρκεια της νύχτας και η φαντασίωση, την ημέρα.

Κατά τη δεύτερη πρόταση του Φρόιντ, **«ο χρόνος είναι η αυτόματη αντίληψη από το εγώ της λειτουργίας του συστήματος αντίληψη/συνείδηση»**.

Εδώ ο φυσικός χρόνος συνδέεται με την αντίληψη. Η αίσθηση του ψυχικού βιώματος του χρόνου προκύπτει από την επικοινωνία ανάμεσα στην λειτουργία της ψευδαίσθησης και την αντίληψη. Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε αυτή την παραλλαγή του χρόνου ως **ψευδαισθησιακό χρόνο (hallucinatoire)**. Αντίθετα, αν κάποιος μηχανισμοί διαταράξουν αυτή την επικοινωνία, ανάμεσα στην λειτουργία της ψευδαίσθησης και την αντίληψη, ή διαφορετικά ανάμεσα στο σύστημα ασυνείδητο και το σύστημα αντίληψη-συνείδηση, βρισκόμαστε μπροστά σε μια άλλη ποιότητα ψυχικού χρόνου, **τον αντιληπτικό χρόνο (perceptif)**.

Ο τρίτος άξονας της κλινικής διαφοροποίησης του χρόνου προκύπτει από την ανάλυση της δομής της ψυχικής λειτουργίας. Ο συγγραφέας παραπέμπει στη διαφοροποίηση που επιχειρήθηκε πολύ νωρίς από τον Φρόυντ σχετικά με τη δομή των ψυχονευρώσεων άμυνας και των ενεστωσών νευρώσεων. Η θεώρηση του Φρόυντ για τη δομική αντίθεση μεταξύ των δύο, θα πρέπει να θεωρείται ως προπομπός για τις αντιθέσεις μεταξύ των ψυχοποιημένων και αποψυχοποιημένων ψυχικών οργανώσεων, θέση η οποία προέκυψε από τις μελέτες του Pierre Marty και της Ψυχοσωματικής Σχολής του Παρισιού. Σε αυτό το εννοιολογικό πλαίσιο, το πρότυπο της ψυχοποίησης (**mentalisation**) παραμένει η υστερική ψυχική λειτουργία, η οποία περιέχει τα χαρακτηριστικά που θεωρεί ο Green βασικά για τη ροή των συνειρμών κατά τη συνεδρία:

1. «**ακτινοβολία/ εκπομπή συνειρμών**», (**rayonnement associatif**) [Green: οι λέξεις που εκφέρονται επιδρούν στον λόγο που αρθρώνεται στη συνέχεια από τον αναλυόμενο]. Συνίσταται σε:
2. «**αναδρομική αντήχηση**» (**réverbération rétroactive**) [Green: όταν ορισμένες λέξεις ή ιδέες στη συνεδρία προκαλούν την ανάδυση υλικού με το οποίο φαίνονται να συνδέονται με διάφορους τρόπους: ομοιότητες, συμμετρίες, αντιφάσεις, κ.ο.κ].
3. «**προβλεπτική αναγγελία**» (**anticipation annonciatrice**) [Green: συνθήκη στην οποία ο λόγος του ασθενούς παίζει το ρόλο μιας ανακοίνωσης που εφιστά την προσοχή του αναλυτή στο τι θα ακολουθήσει. Συνήθως πρόκειται για μια αόριστη διαίσθηση, που τον κάνει να αισθανθεί ότι κάτι θα εμφανιστεί στον λόγο του αναλυόμενου που σχετίζεται με αυτήν την ανακοίνωση].

Εδώ Θα μπορούσαμε να μιλήσουμε και για την ύπαρξη **υστερικού χρόνου (hystérique)**. Αντίθετα, η δομή της ενεστώσας νεύρωσης βασίζεται κατά κύριο λόγο στην κυριαρχία του τραυματικού. Ο Φρόυντ είχε εντοπίσει από πολύ νωρίς τη σύνδεση μεταξύ της δομής της ενεστώσας νεύρωσης και της ψυχικής αρνητικότητας. Τα μεγάλα προβλήματα και οι ελλείψεις της ψυχικής εργασίας, δηλαδή της ψυχοποίησης, (**mentalisation**) σε ψυχοσωματικούς ασθενείς, επιβεβαιώνουν αυτή την αρχή, η οποία διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 1895. Ο βιωμένος χρόνος σε αυτές τις οργανώσεις μπορεί να θεωρηθεί ως **τραυματικός χρόνος (traumatique)**. Δημιουργήσαμε λοιπόν τρία ζεύγη αντιθέτων σε σχέση με τον ψυχικό χρόνο: χρόνος δικτύωσης και χρόνος γραμμικός, χρόνος ψευδαίσθησης και χρόνος αντίληψης, χρόνος υστερικός και χρόνος τραυματικός.

Ο χρόνος οργανώνεται, διαφοροποιείται, τεμαχίζεται και χρωματίζεται από τις ποικίλες διαστάσεις του. Η υποκειμενική ιστορία του κάθε ανθρώπου είναι ο οργανωτικός παράγοντας της αίσθησης του βιωμένου χρόνου. Ο χρόνος, η ιστορία και η μνήμη του καθενός διαπλέκονται με τρόπο αδιαχώριστο. Η φρουδική οπτική επαναπροσδιόρισε με καθοριστικό τρόπο την κατανόηση του βιωμένου χρόνου, θέτοντας το ζήτημα σε νέα βάση. Ο Smadja αναλύει τρεις βασικές της θέσεις της θεώρησης του Φρόυντ:

1. Η αρχή της ευχαρίστησης κυβερνά το σύνολο των ψυχικών φαινομένων. Γνωρίζουμε πως συνιστά μία προοπτική ολοκλήρωσης μέσα στην πορεία των εννομήσεων και πως αυτή η διαδικασία διακόπτεται σε διάφορα σημεία της. Αυτή η αρχή μας έδειξε ωστόσο ότι η μνήμη δεν είναι απλά μία

μεθοδική και προϊούσα συσσώρευση βιωμένων γεγονότων. Οι άνθρωποι εξελίσσονται στη ζωή κυρίως απωθώντας και λιγότερο καταχωρώντας στη μνήμη. [Ωστόσο, στο δυναμικό ασυνείδητο υπάρχει συσσώρευση απωθημένων αναπαραστάσεων]. Το παρελθόν είναι ένα διάστημα ατελές, αποσπασματικό, επιβαρυνόμενο από αναπαραστάσεις και συναισθήματα. Το μέλλον οργανώνεται γύρω από σχέδια, που είναι τα ίδια μία προβολή της ψευδαισθησιακής ικανοποίησης της επιθυμίας. Ο βιωμένος χρόνος γίνεται ένας χρόνος ζωντανός που περιέχει αναπόφευκτα ένα μέρος πόνου, άγχους και πένθους, καθώς και απόλαυσης.

2. Ο διαχωρισμός του ψυχικού οργάνου σε τρία συστήματα, ασυνείδητο, προσυνείδητο και σύστημα Αντίληψης/Συνείδησης, βασίζεται σε μία ιδεατή αναπαράσταση της ψυχικής λειτουργίας, προερχόμενης από τη **μεταψυχολογία** του 1915. Ωστόσο, αυτός ο διαχωρισμός μας έμαθε να ξεχωρίζουμε διαφορετικές ποιότητες στον χρόνο. Η αχρονικότητα του Ασυνείδητου αντιτίθεται στην οργάνωση και την κατάτμηση του χρόνου κατά την αρχή της πραγματικότητας, στο χώρο του προσυνείδητού. Όσο για το σύστημα Αντίληψη/ Συνείδηση, εκεί βλέπουμε το χρόνο της διαρκούς ανανέωσης της αντίληψης: είναι ο χρόνος της αμεσότητας (**immédiateté**). Η ισορροπία μεταξύ πρωτογενών και δευτερογενών διεργασιών υποτίθεται πως διασφαλίζει την αίσθηση της ροής του βιωμένου χρόνου.
3. Ο καταναγκασμός της επανάληψης του τραύματος, μετά την αναθεώρηση του 1920, τοποθετείται «πέρα από την αρχή της ευχαρίστησης». Γεννά, συνήθως στο μυαλό του αναλυτή, αναπαραστάσεις βίας και καταστροφικότητας. Συνδέεται, λιγότερο ή περισσότερο, με ψυχικά φαινόμενα αποσύνδεσης όπου ψυχοπαθολογικές εικόνες μπορούν να πάρουν ποικίλες μορφές. Η ποιότητα του βιώματος του χρόνου, μεταβάλλεται σημαντικά κάτω από την πίεση της επανάληψης. Ο ποσοτικός παράγοντας επιβάλλει εδώ να αναθεωρήσουμε την έννοια της χρονικότητας (**temporalité**).

Η ψυχαναλυτική πρακτική δύσκολων περιπτώσεων, οριακών ασθενών και ψυχοσωματικών ειδικότερα, μας φέρνει αντιμέτωπους με μία αίσθηση του χρόνου διαφορετική από αυτή των νευρωτικών. Μαθαίνουμε μαζί τους πόσο ο χρόνος όχι μόνο δομείται αλλά και αποδομείται, διαστέλλεται και συστέλλεται, αναθερμαίνεται και ξαναπαγώνει.

Η ανάλυση ενός ασθενούς με νεύρωση συμπεριφοράς (**névrose de comportement**) θα οδηγήσει το Smadja σε κάποιες σκέψεις σχετικά με την κατασκευή μιας ιδιαίτερης ποιότητας χρόνου, του **χρηστικού χρόνου**. Θα επικεντρωθεί σε δύο όνειρα που ήρθαν μετά από αρκετά χρόνια θεραπείας και επέφεραν μια ρήξη στο συνεχές των γεγονότων μέσα στο λόγο του ασθενούς. Αυτά το όνειρα προκάλεσαν ένα «άνοιγμα» στον χρόνο του και επανέφεραν ένα κομμάτι της ιστορίας του. Εκ των υστέρων φάνηκε πως η αντίληψη που είχε για το χρόνο προέκυπτε από τη μόνιμη προσπάθειά του να τον καταστήσει ακίνητο, ουδέτερο, ήρεμο.

Ο Κύριος Α είναι 47 ετών, Σεφαραδίτης Εβραίος¹, που ζει στη Γαλλία από την ηλικία των 15 ετών. Είναι οδοντίατρος, παντρεμένος, με δυο κόρες. Ζήτησε βοήθεια λόγω υψηλής αρτηριακής πίεσης και μόνιμης ψυχικής υπερέντασης. Είναι υπερκινητικός και εργάζεται όλο τον χρόνο που είναι ξύπνιος. Δεν κοιμάται παρά

¹ **Σεφαραδίτες:** Έτσι ονομάζονται οι Εβραίοι που κατάγονται από την Ιβηρική Χερσόνησο, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που εκδιώχτηκαν από την Ισπανία κατόπιν εντολής των Καθολικών μοναρχών Φερδινάνδου και Ισαβέλλας (όπως καταγράφεται στο διάταγμα της Αλάμπρας το 1492) και από την Πορτογαλία κατόπιν εντολής του Βασιλιά Μανουέλ το 1497. Η ονομασία αυτή προέρχεται από τη λέξη *Σεφεράδ*, που αποτελεί την παλιά βιβλική ονομασία της εβραϊκής γλώσσας για την Ισπανία. Μιλούσαν τη *Λαντίνο*, μια διάλεκτο Καστιλιάνικων ισπανικών με πολλά εβραϊκά στοιχεία (Πηγή: <https://el.wikipedia.org/wiki/Σεφαραδίτες>)

μόνο μετά από ακραία εξάντληση. Κάθε βράδυ κάνει τζόκινγκ τρέχοντας για 20 χιλιόμετρα περίπου. Δύο ή τρεις φορές την εβδομάδα, πηγαίνει στο κολυμβητήριο και καλύπτει μεγάλες αποστάσεις. Ζει έτσι από τότε που ενηλικιώθηκε. Πέρα από τη δυσφορία που αισθάνεται λόγω της ψυχικής πίεσης, δεν αναφέρει κάποια άλλη ψυχική οδύνη. Δεν αναφέρει άγχος ή καταθλιπτικές στιγμές. Εργάζεται, κάνει σπορ, έχει όλο και περισσότερες ερωμένες με τις οποίες διατηρεί σεξουαλικές σχέσεις χωρίς συναισθηματική εμπλοκή. Ο χρόνος για αυτόν περνά μέσα από αυτή τη διαδοχή των δράσεων. Γι' αυτόν ο χρόνος δεν «κλίνεται» ούτε στο παρελθόν, ούτε στο μέλλον, ούτε καν στο παρόν. Δεν υπάρχει σύζευξη των επιμέρους διαστάσεων του. Δεν κυλά, είναι μια εναλλαγή διαδοχικών στιγμιότυπων, «ενσταντανέ». Το παρόν πλαισιώνεται από αυτό που μόλις πέρασε και το αυτό που θα γίνει αμέσως μετά. Κάθε στιγμή συνοδεύεται από άλλες δύο, αυτή που μόλις πέρασε και αυτή που ακολουθεί αμέσως μετά. Είναι ο χρόνος του επίκαιρου (**temps de l'actuel**) και όχι του παρόντος. Φαίνεται πως ο κύριος Α προσπαθεί μόνιμως να αποκλείσει το σύνδεσμο μεταξύ των διαφορετικών διαστάσεων του χρόνου. Όλη του η ψυχική οργάνωση κινητοποιείται προς αυτή την κατεύθυνση.

Στις αρχικές συνεδρίες αφηγήθηκε την ιστορία του κατόπιν προτροπών και παρακλήσεων του αναλυτή, χωρίς να καταλαβαίνει πώς θα μπορούσε να σχετίζεται αυτό με τα αιτήματά του. Στην ηλικία των έξι ετών ο πατέρας του αυτοκτόνησε. Η μητέρα του, ανίκανη να αντέξει το πένθος, εγκατέλειψε την οικογένεια για κάποιον άλλον άντρα, τον οποίο και παντρεύτηκε αργότερα. Εγκατέλειψε τον γιο της στην ηλικία των 12 ετών, την εκπαίδευση και την ανατροφή του οποίου ανέλαβε έκτοτε η αδερφή του.

Ο κύριος Α θυμόταν αυτά τα γεγονότα, αλλά μιλούσε για αυτά σαν να επρόκειτο για τις παιδικές ασθένειες που έχει περάσει. Τα γνώριζε στο μέτρο όπου καμία άρνηση ή λήθη δεν τα απέκρυπτε, όμως ήταν σαν να τους είχε αφαιρεθεί η ζωτικότητα της ανάμνησης. Δεν συμμετείχαν πλέον στη βιωμένη του ιστορία. Είχαν αποκλειστεί από το χρόνο. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι είχε τεθεί σε λειτουργία μία διχοτόμηση του εγώ μαζί με μία απώθηση των σχετικών οδυνηρών και τραυματικών συναισθημάτων. Η φρενήρης και μόνιμη υπερδραστηριότητα (**hyper-activité**), σκοπός της οποίας ήταν η αναζήτηση της ηρεμίας, τοποθετεί όλη αυτή την αμυντική εργασία στο επέκεινα της αρχής της ηδονής. Ταυτόχρονα αναπαριστούσε μία αντιεπένδυση, η λειτουργία της οποίας ήταν να διατηρήσει τη διχοτόμηση του Εγώ.

Το *πρώτο όνειρο* ήρθε λίγο καιρό πριν μία διακοπή της θεραπείας: Κάθεται στην αυλή ενός καφέ σε κάποια θερμή χώρα. Αισθάνεται ζέστη στο δέρμα. Κοιτάζει κάποιες γυναίκες που είναι καθισμένες κοντά του. Αισθάνεται τις μυρωδιές των λουλουδιών γύρω του. Κάποιοι άλλοι κάνουν περίπατο. Τέλος του ονείρου. Η ζέστη του θυμίζει τη χώρα καταγωγής. Αυτό θα είναι και το μόνο του σχόλιο. Ο αναλυτής σκεπτόμενος τις επικείμενες διακοπές του, και καθώς δεν του ανέφερε τίποτα σχετικό ο κύριος Α, λέει: «υπάρχει μία ατμόσφαιρα διακοπών!»! Ο κος Α απαντά πως το σχόλιο του αναλυτή ίσως να υπονοεί πως κάτι του προκαλείται από το ότι ο αναλυτής θα φύγει για διακοπές. Επηρεασμένος από τη μεταβίβαση, αναφέρει δύο συνειρμούς. Εδώ και κάποιο καιρό, έχει παρατηρήσει ότι νιώθει πολύ πιο ευαίσθητος. Του έρχεται ακόμα και να κλάψει σκεπτόμενος κάποια γεγονότα. Επιστρέφοντας στο σχόλιο του αναλυτή λέει: «σκέφτεστε ίσως πως δεν θα αντέξω το ότι θα φύγετε». Ο δεύτερος συνειρμός αφορά μία ταινία που είδε στην τηλεόραση για κάποιον γιατρό που παλεύει να σώσει μια γυναίκα από το θάνατο. Μέσω της μεταβίβασης, αυτό το όνειρο επέτρεψε στον κύριο Α να «σηκώσει μια γωνία» από το πέπλο της πραγματικής ιστορίας της παιδικής του ηλικίας. Για πρώτη φορά βρέθηκε να μιλάει για την εγκατάλειψη της μητέρας του ως βίωμα της προσωπικής του ιστορίας και όχι πια σαν να είναι ένα γεγονός προερχόμενο από έξω.

Είναι αξιοσημείωτο ότι τα αισθητηριακά ίχνη, κρυπτογραφημένα στο όνειρο, προηγούνται των μνημονικών ίχνων στο λόγο του. Η αισθητηριακότητα (**sensorialité**) και τα συναισθήματα διαπλέκονται ξανά. Δημιουργείται ένα άνοιγμα στον χρόνο, ο οποίος αναθερμαίνεται και χρωματίζεται μέσα σε αυτή την κίνηση της

ιστορίας του που τώρα βιώνεται στο παρόν. Εκ των υστέρων, ο κύριος Α λέει ότι δεν είχε σκεφτεί ποτέ έως τότε ότι η μητέρα του τον είχε εγκαταλείψει, ενώ πάντα ήξερε ότι είχε φύγει. Βρισκόμαστε μπροστά στην παρουσία δύο εκδοχών του ίδιου γεγονότος, που έχουν κατασκευαστεί σε διαφορετικές στιγμές, η πρώτη στο πλαίσιο της ροής των γεγονότων και η δεύτερη, μέσα από τη μεταβίβαση, στο πλαίσιο του θεραπευτή. Παρατηρούμε πως μέσα σε αυτή τη νέα εκδοχή, ο ασθενής μπορεί να οικειοποιηθεί το τραυματικό γεγονός και να το εντάξει στην ιστορία του. Το νήμα του χρόνου επανασυνδέεται. Μέσα σε αυτή την κίνηση της υποκειμενικής ιστορικοποίησης (**historisation**), το σύνολο των αισθητηριακών και συναισθηματικών ιχνών, έρχεται στην επιφάνεια, με βίωμα πόνου και πένθους. Η προηγούμενη εκδοχή είχε στόχο τον αποκλεισμό οποιασδήποτε αισθητηριακής ή συναισθηματικής μνήμης, που να συνδέεται με αυτή την τραυματική διάσταση. Αντί μιας ψυχικής παλινδρόμησης που ήταν απελπιστικά απύσχα, ο ασθενής κατέφευγε σε αυτοηρεμιστικές διαδικασίες, οι οποίες χρησιμοποιούσαν κατά κύριο λόγο την κινητικότητα, για να ανακουφίσει τη συνθήκη καταστροφικότητας που απειλούσε μόνιμα την ύπαρξη του. Είναι σαφές πως η εντολή εδώ είναι η αποφυγή του χρόνου που απλώνει τις διακλαδώσεις του προς ένα παρελθόν, ο επίπονος χαρακτήρας του οποίου ξεπερνά την ικανότητα του εγώ να το διαχειριστεί, καθώς και προς ένα μέλλον γεμάτο από σχέδια, που θα κρατούσε αυτό το ίχνος ζωντανό. Το επείγον είναι να ακινητοποιηθεί ο χρόνος, να αποκοπεί από τις ζωτικές πηγές του, να ουδετεροποιηθεί και τελικά να εξημερωθεί.

Το *δεύτερο όνειρο* έρχεται λίγο καιρό αργότερα: «Είμαι μαζί με κάποιο πρόσωπο που δεν μπορώ να αναγνωρίσω. Περιφέρομαι από σπίτι σε σπίτι και δεν είμαι ποτέ στο σπίτι μου». Τέλος του ονείρου. Αυτό το όνειρο επαναφέρει μνήμες σχετικές με το θάνατο του πατέρα. Όταν αυτός δολοφονήθηκε, η οικογένεια βούλιαξε σε πολλές δυσκολίες και μετακόμισε από το σπίτι που έμενε τότε. Κατόπιν, ακολούθησε μία δύσκολη περίοδος με κύριο χαρακτηριστικό την καταθλιπτική μεταμόρφωση της μητέρας.

Στη συνέχεια ο Smadja, χρησιμοποιώντας το κλινικό υλικό που παρουσίασε, εμβαθύνει στην ιδιαίτερη φύση του χρηστικού χρόνου. Οι σκέψεις του προέκυψαν μετά την ανάγνωση του «Μαγικού Σημειωματάρου» του Φρόντ (1925). Το συσχετίζει με ένα άρθρο του Marty για τη θεμελιώδη κατάθλιψη από το *L'Ordre Psychosomatique* (1980), και στη συνέχεια προσθέτει και τη δική του μεταψυχολογική οπτική.

Ο Φρόντ γράφει: «Υπέθεσα ότι οι εννευρώσεις που γεννιούνται κατά την κάθεξη αποστέλλονται εκ των έσω με ταχείες περιοδικές ώσεις στο εντελώς πορώδες σύστημα Α-Συν, για να υποχωρήσουν στη συνέχεια. Όσο το σύστημα επενδύεται κατ' αυτό τον τρόπο, υποδέχεται τα δεδομένα της αντίληψης που συνοδεύονται από τη συνείδηση και μεταβιβάζει τη διέγερση στα ασυνείδητα μνημονικά συστήματα. Μόλις υποχωρήσει η κάθεξη, η συνείδηση σβήνει και η λειτουργία του συστήματος διακόπτεται. Θα ήταν ως εάν το ασυνείδητο, μέσω του συστήματος Α-Συν, να έτεινε κεραίες του προς τον εξωτερικό κόσμο, τις οποίες θα απέσυρε αμέσως, αφού πρώτα θα είχε δοκιμάσει τις προερχόμενες από αυτόν διεγέρσεις. Έτσι άφηνα τις διακοπές, που στην περίπτωση του «Μαγικού Σημειωματογράφου» προέρχονται απ' έξω, να προκύψουν από την ασυνεχή ροή της εννεύρωσης. Και αντί μιας πραγματικής διακοπής στην επαφή, είχαμε, στη δική μου υπόθεση, να κάνουμε με την περιοδικά εμφανιζόμενη μη διεγερσιμότητα του συστήματος της αντίληψης. Πέραν τούτου, υπέθετα πως σε αυτόν τον τρόπο ασυνεχούς εργασίας του συστήματος Α-Συν θεμελιώνεται η γέννηση της παράστασης του χρόνου».²

Ακολουθεί το απόσπασμα από το κείμενο του Marty: «Στο επίπεδο της πρώτης τοπικής, **το ασυνείδητο λαμβάνει αλλά δεν μεταδίδει**. Οι ολιγάριθμες πρωταρχικές εκδηλώσεις του που εξωτερικεύονται (των οποίων η αξία είναι θετική, γιατί καταδεικνύουν την επένδυση κάποιων λειτουργιών από τα ένστικτα της ζωής

² Μετάφραση: Δημήτρης Γκινιοσάτης-Διονύσης Καββαθάς, Αλήθεια, Άνοιξη 2010

[instincts de vie]) και τα σωματικά προβλήματα που εμφανίζονται ή επιδεινώνονται (των οποίων η αξία είναι σχεδόν πάντα αρνητική, γιατί επιβεβαιώνουν την προτεραιότητα των ενστίκτων θανάτου **[instincts de mort]**), δείχνουν ότι το ασυνείδητο προσλαμβάνει. Η απουσία επεξεργασίας και η αδυναμία έκφρασης σε όλα τα πεδία, σκέψης και προσωπικής δράσης, δείχνει ότι το ασυνείδητο δεν μεταδίδει. Είναι δύσκολο σε αυτές τις συνθήκες να γνωρίζουμε τι συμβαίνει μέσα σε αυτό. Η εξαφάνιση των αναπαραστάσεων και των μαρτυριών των ονείρων, οδηγούν στη σκέψη πως υπάρχει κάποια μαζική λογοκρισία. Η λογοκρισία ωστόσο περιλαμβάνει στην λειτουργία της και την επιλογή ζωνών μη λογοκριμένων, με κάποια χαλαρότητα, ασυνέχεια στον χρόνο ή κάποια συμπτώματα ως παράγωγα. Εδώ όμως δεν βρίσκουμε τίποτα από όλα αυτά. Το ασυνείδητο φαίνεται να έχει τεθεί από νωρίς στο περιθώριο».

Η μεταψυχολογική υπόθεση του Φρόνιτ για την αναπαράσταση του χρόνου, βασίζεται στην ιδέα μίας **κυκλοφορίας με διπλή έννοια (circulation à double sens)** ανάμεσα στο ασυνείδητο και το σύστημα Αντίληψη/Συνείδηση. Ασυνείδητες επενδύσεις μεταδίδονται περιοδικά προς τον κόσμο των αντιλήψεων. Ταυτόχρονα, οι διεγέρσεις που προκαλούνται από τις αντιλήψεις μεταφέρονται προς τα ασυνείδητα συστήματα μνήμης. Αυτή η διπλή κυκλοφορία διασφαλίζει μία κανονική αναπαράσταση της ροής του βιωμένου χρόνου.

Η υπόθεση του Marty, η οποία στο πλαίσιο που διατυπώθηκε δεν συνδέεται με την αναπαράσταση του χρόνου, βασίζεται στην ιδέα μίας **μονοσήμαντης κυκλοφορίας, ενός μονοδρόμου (à sens unique)** ανάμεσα στο ασυνείδητο και το σύστημα Αντίληψη/Συνείδηση. Κατά τον συγγραφέα, μέσα σε συνθήκες προχωρημένης ψυχικής αποδιοργάνωσης, που μαρτυρά την παρουσία θεμελιώδους κατάθλιψης και χρηστικής ζωής, το ασυνείδητο δεν προβαίνει πλέον σε επενδύσεις στον εξωτερικό κόσμο. Αυτό συνδέεται με την απουσία επεξεργασίας και ψυχικής έκφρασης. Αντίθετα, παραμένει συνεχώς ευαίσθητο στις διεγέρσεις που φτάνουν σε αυτό, όπως φαίνεται από τις αλλαγές, και ιδιαίτερα την επιδείνωση, στη σωματική κατάσταση του ασθενή. Η υπόθεση του Marty δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη ρήξη της επικοινωνίας ανάμεσα στο ασυνείδητο, που επεκτείνεται και στο προσυνείδητό, και το σύστημα Αντίληψη/Συνείδηση.

Το ερώτημα της ευαισθησίας του ασυνείδητου στις διεγέρσεις του εξωτερικού κόσμου, που τίθεται από τον συγγραφέα, ερμηνεύεται σύμφωνα με τις βασικές του υποθέσεις για το ασυνείδητο. Την αποδίδει στην εσωτερική αποδιοργάνωση του συστήματος ασυνείδητο, το οποίο παλινδρομεί με αντι-εξελικτική φορά (**contre évolutive**), μεταβαίνοντας από την κυριαρχία της αρχής του **προγραμματισμού (programmation)**, στην κυριαρχία της αρχής του **αυτοματισμού (automation)**. Η ευαισθησία του ασυνείδητου στις διεγέρσεις φανερώνει για τον Marty τη θεμελιώδη, σχεδόν υλική, ποιότητα του, αυτή του πρωταρχικού ασυνείδητου.

Συνδέοντας τις δύο οπτικές, συμπεραίνουμε ότι η αναπαράσταση του χρόνου θα μεταλλαχθεί σε βάθος στις περιπτώσεις ψυχικής αποδιοργάνωσης που σχετίζονται με τη θεμελιώδη κατάθλιψη και την χρηστική ζωή. Ο Marty εξάλλου επιβεβαιώνει τις φρουδικές θέσεις. Γράφει για το θέμα του χρηστικού χρόνου το 1980, στο *L'Ordre Psychosomatique*: «Χωρίς την εκδήλωση του ασυνείδητου, ο τόπος όπως και ο χρόνος διακόπτονται. Το σβήσιμο του προσυνείδητού επιφέρει την καταστολή των πρωταρχικών σχέσεων με τους άλλους και με τον εαυτό (το φαινόμενο εδώ αφορά την έννοια του χώρου), όπως επιφέρει και την απώλεια του ενδιαφέροντος για το παρελθόν και το μέλλον (το φαινόμενο αφορά την έννοια του χρόνου). Οι πράξεις και οι χειρονομίες, έχοντας απωλέσει τη φαντασιακή τους αξία, επιτελούνται ως μέρος μίας άμεσης δράσης, σε ένα πλαίσιο λογικής, οι διαστάσεις του οποίου φαίνεται να είναι εκ των προτέρων μαθημένες και όχι εξελικτικά βιωμένες».

Η απουσία της επικοινωνίας με το ασυνείδητο καθίσταται λοιπόν μια πραγματική ρήξη με την προσωπική ιστορία του υποκειμένου. Το πραγματικό και το επίκαιρο επιβάλλονται στην τάξη της κάθε ημέρας».³

Η σκέψη του Marty κατά την οποία το ασυνείδητο προσλαμβάνει αλλά δεν μεταδίδει, μπορεί να συμπληρωθεί σε σχέση με τη δεύτερη φροϋδική θεωρία για τις ενορμήσεις. Το δεύτερο μέρος της πρότασης μπορεί να διατυπωθεί λοιπόν, κατά τον Smadja, ως εξής: «**Το ασυνείδητο δεν μεταδίδει επενδύσεις**». Πρόκειται για επενδύσεις δι-ενορμητικές (**bi-pulsionnels**), ερωτικές και επιθετικές. Ωστόσο, αν το ασυνείδητο δεν εκπέμπει τις επενδύσεις λόγω της απόσυρσής του ή της μη διαθεσιμότητάς του, που σχετίζεται με την κατάσταση της ψυχικής αποδιοργάνωσης, μεταδίδει παρ' όλα αυτά μία ώση στην κατεύθυνση του εγώ και της επιφάνειας του, του συστήματος Αντίληψη/ Συνείδηση. Αυτή η ώση δεν είναι άλλη από αυτή της ενόρμησης, η οποία είναι απογυμνωμένη από τα άλλα χαρακτηριστικά της. Το Εγώ «ενορμητικοποιείται» έτσι μέσα από τις άμυνες του, όπως λέει ο André Green. Η πρόταση του Marty λοιπόν ολοκληρωμένη, διατυπώνεται ως εξής: «Το Ασυνείδητο δεν εκπέμπει επενδύσεις αλλά μεταδίδει την ώση της ενόρμησης που διατρέχει το Εγώ ως την επιφάνεια του και τις κινητικές προεκτάσεις του».

Με τις αυτό-ηρεμιστικές διαδικασίες, πρέπει να παραδεχτούμε ότι βρισκόμαστε πλέον πέραν της αρχής της ευχαρίστησης. Οι ασθενείς επαναλαμβάνουν τη φρενήρη κινητική τους δραστηριότητα μέχρι να βρουν ηρεμία. Το είδος της της ώθησης που ασκείται και οι περιορισμοί στην επανάληψή της είναι δομικά στοιχεία αυτής της δραστηριότητας. Στο «Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης», ο Φρόνυτ αντιτάσσει τη λειτουργία της σύνδεσης των ψυχικών διεργασιών που ορίζονται από την αρχή της ηδονής/δυσαρέσκειας στη λειτουργία ακινητοποίησης ή ουδετεροποίησης των ψυχικών γεγονότων που ορίζονται από την τάση για επανάληψη. Με τις αυτό-ηρεμιστικές διαδικασίες, τι είναι αυτό που χρειάζεται να ακινητοποιηθεί ή να ουδετεροποιηθεί; Η απάντηση δεν φαίνεται να μας δημιουργεί πρόβλημα. Πρόκειται για την καταστροφικότητα, καθώς βρισκόμαστε σε μία συνθήκη όπου το Εγώ εξαιτίας πρόσκαιρων ή χρόνιων τραυματισμών, αδυνατεί να χειριστεί και να συνδέσει την εσωτερική του καταστροφικότητα.

Στους περισσότερους ασθενείς μας παρατηρούμε συχνά ένα στοιχείο που δείχνει τον ελεύθερο, αδέσμευτο χαρακτήρα αυτής της καταστροφικότητας : την ακαταμάχητη ώση της. Ο Φρόνυτ στο ίδιο κείμενο, σημειώνει πως η τάση για επανάληψη δεν εναντιώνεται στην αρχή της ηδονής, αλλά προετοιμάζει το έδαφος για την έλευσή της και τοποθετείται πριν από αυτή. Η ακινητοποίηση των διεγέρσεων είναι μία πρωθύστερη και αναγκαία συνθήκη για να δημιουργηθεί η σύνδεση των ψυχικών διεργασιών που λειτουργεί υπό το κράτος της αρχής της ηδονής. Πρόκειται όμως για μία ιδανική συνθήκη και σε πολλά άτομα αυτή η πορεία διακόπτεται σε διάφορα σημεία. Επανερχόμαστε στην αντίληψη του χρόνου που έχουν οι χρηστικοί ασθενείς, ενός χρόνου διακεκομμένου και κατακερματισμένου. Καταλαβαίνουμε πως αυτή η αντίληψη προκύπτει από τη συνεχή προσπάθεια για έλεγχο, με το να κατασκευάσουν μια ψευδαίσθηση ηρεμίας, ωθούμενοι διαρκώς από τον καταναγκασμό της επανάληψης. Μπορούμε λοιπόν τώρα, υποστηρίζει ο Smadja, να τοποθετήσουμε **τον χρηστικό χρόνο** μέσα στο σημειολογικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε στην αρχή με τους τρεις άξονες. **Ο χρηστικός χρόνος είναι ένας χρόνος γραμμικός, αντιληπτικός και τραυματικός.**

Στο τελευταίο μέρος της παρουσιάσής του, ο Smadja επιχειρεί να εξετάσει τη σχέση του χρηστικού χρόνου με το βίωμα του χρόνου στις σύγχρονες κοινωνίες και κουλτούρες. Ξεκινά με κάποιες γενικές παρατηρήσεις για την έννοια του χρόνου. Αναφέρεται στον φυσικό Etienne Klein, που έχει τονίσει τη δυσκολία στον ορισμό του. Λέμε ότι ο χρόνος περνάει, αργά ή γρήγορα, επιταχύνει ή επιβραδύνει, άρα και ακινητοποιείται. Αυτό συμβαίνει, επειδή η έννοια του χρόνου είναι συνήθως συνδεδεμένη με κάποιες άλλες ιδιότητες ή σημαίνοντα, όπως η ταχύτητα, η αλλαγή, η

³ Μετάφραση αποσπάσματος από τον Νίκο Τάκη, βάσει του παραθέματος του C. Smadja.

διαδοχή ή το γήρας. Με ένα σχηματικό τρόπο, είναι σύνηθες να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα στον φυσικό χρόνο, τον χρόνο του ρολογιού και τον ψυχικό χρόνο, τον υποκειμενικό. Ο φυσικός χρόνος, παραδόξως κατά το Smadja, θεωρείται από τους επιστήμονες ως ένα αδιαφοροποίητο δεδομένο που δεν αλλάζει. Ορίστηκε από τον Νεύτωνα τον 17^ο αιώνα. Η κβαντική επανάσταση των αρχών του 20ού αιώνα, που μας εισήγαγε στη φυσική των μικροσωματιδίων, υιοθέτησε τη Νευτώνεια οπτική και συνέχισε να θεωρεί το χρόνο ως αδιαφοροποίητο και υπερβατικό δεδομένο που υπάρχει πριν από τα φυσικά φαινόμενα. Μόνο η θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν τροποποίησε αυτή την οπτική, προτείνοντας ότι ο χρόνος είναι μία δευτερεύουσα μεταβλητή συνδεδεμένη με τις επιπτώσεις της βαρύτητας σε αυτό που ονομάζεται *χωροχρόνος*. Όσο για τον ψυχικό χρόνο, αυτός είναι το κύριο στοιχείο που καθορίζει την υποκειμενική εμπειρία της διάρκειας. Μέσα από αυτόν εγκαθίσταται η διαδοχή του παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Επομένως, συνδέεται κατεξοχήν με τις αλλαγές. Πρέπει λοιπόν να διακρίνουμε δύο διαστάσεις: αυτή του φυσικού χρόνου και αυτή των «*χρονικών φαινομένων*» (***phénomènes temporels***), στα οποία υπόκειται ο ψυχικός χρόνος. Οι δύο αυτές διαστάσεις υπόκεινται σε τροποποιήσεις κάτω από την επίδραση των πολιτιστικών επαναστάσεων που έζησε η ανθρωπότητα.

Η πιο βασική κατά τον Smadja είναι η *ψηφιακή επανάσταση*. Η εντυπωσιακή ανάπτυξη της τεχνητής νοημοσύνης και οι εφαρμογές της στην καθημερινότητα, όπως το ίντερνετ και τα smartphones έχουν αλλάξει εκ βάθρων τις κοινωνικές σχέσεις αλλά και την ψυχική λειτουργία των ατόμων. Για πολλούς ανθρωπολόγους η «έκρηξη» της τεχνητής νοημοσύνης σηματοδοτεί το επόμενο εξελικτικό βήμα του homo sapiens. Πώς επηρεάζει όμως αυτή η νέα συνθήκη το βίωμα του χρόνου; Στον σύγχρονο κόσμο βλέπουμε παντού άτομα μόνα, με ένα κινητό στο χέρι και ακουστικά στ' αυτιά. Αυτή η κοινή εικόνα είναι ίσως η πιο ενδεικτική των αλλαγών που έχει επιφέρει η τεχνητή νοημοσύνη στο σύγχρονο πολιτισμό. Η αίσθηση του χρόνου του καθενός είναι αναπόφευκτα επηρεασμένη από την εισβολή της τεχνολογίας.

Τρεις είναι οι επιπτώσεις της εισαγωγής της τεχνητής νοημοσύνης στη ζωή μας που επηρεάζουν το βίωμα του ψυχικού χρόνου, κατά τον Smadja. Η πρώτη αναφέρεται στην έννοια της **ποσότητας** (***quantité***). Λόγω internet, smartphone και κοινωνικών δικτύων, ένας τεράστιος όγκος πληροφοριών φτάνουν στο κάθε άτομο ακατάπαυστα. Αυτή η ποσότητα της πληροφορίας δεν είναι ομοιογενής. Αποτελείται από πολλαπλές επιστρώσεις δεδομένων με διάφορες αξίες και ποιότητες. Από την πλευρά του Εγώ και του ψυχικού οργάνου απαιτείται μια πολύ μεγάλη προσπάθεια για να αφομοιώσει, ταξινομήσει και συνδέσει όλα τα δεδομένα, κρατώντας κάποια και απορρίπτοντας άλλα. Εδώ υπεισέρχεται η έννοια της ποσότητας και των επιπτώσεων της στην ψυχική λειτουργία. Θα μπορούσε να θεωρηθεί πως πρόκειται για μία τραυματική κατάσταση η οποία επιβάλλεται από έξω στο άτομο. Αυτή η υπερφόρτωση δεν θα μπορούσε εκ φύσεως να προκαλέσει μια πραγματική κατάσταση;

Η δεύτερη συνέπεια αφορά την έννοια της **ταχύτητας** (***vitesse***). Οι συνδιαλλαγές μεταξύ των ατόμων γίνονται πάντα πολύ βιαστικά και σύντομα, σε καθεστώς αμεσότητας (***immédiateté***). Είναι σαν ο χρόνος να μην κάνει παύση, να έχει γίνει ανυπόμονος. Έχει χάσει το λανθάνον νόημά του, τις εκ των υστέρων επιδράσεις του. Αυτή η αμεσότητα αυξάνει το αίσθημα του υπερκορεσμού της πληροφορίας. Η επιτάχυνση περιορίζει το χρόνο στο παρόν της στιγμής, ανατρέποντας την ισορροπία με το παρελθόν και το μέλλον.

Η τρίτη συνέπεια αφορά την έννοια του **συλλογικού** (***collectif***). Μέσα από τους νέους τρόπους επικοινωνίας, μεταβάλλονται οι σχέσεις ανάμεσα στα υποκείμενα και το συλλογικό. Προοδευτικά νέες συνδέσεις δημιουργούνται ανάμεσα σε αυτό που έρχεται από μέσα, τον ατομικό δυναμισμό και την επιθυμία, και αυτό που έρχεται απ' έξω, την εξωτερική βούληση της συλλογικότητας. Η μεταφορά του μέσα προς τα έξω, αδειάζει σταδιακά τον καθένα από αυτά που του ανήκουν για να τον συμμορφώσει στους κανόνες και τις επιταγές του συλλογικού, της κοινωνίας. Η

συμμόρφωση στη συλλογική πραγματικότητα παίρνει το ρόλο του επιβήτορα για την αντίληψη του βιωμένου χρόνου.

Ο Smadja θεωρεί ότι αυτές οι συνθήκες έχουν μεγάλη ομοιότητα με τον χρηστικό χρόνο που περιέγραψε νωρίτερα. Αναρωτιέται αν μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η ανθρωπότητα, επηρεασμένη από την τεχνητή νοημοσύνη, τείνει να γίνει και αυτή χρηστική. Θα ήταν παράλογο να απαντήσουμε θετικά, λέει. Ακόμα και αν υπάρχουν κάποιες αναλογίες, δεν θα πρέπει να περιορίσουμε τις μεταβολές του χρόνου σε αυτές τις παραμέτρους μόνο. Κυρίως όμως, μας θυμίζει ότι η ψυχανάλυση αφορά το άτομο και δεν είναι εργαλείο κοινωνιολογικής έρευνας. Το μόνο που ίδιος θεωρεί ότι μπορούμε να επιβεβαιώσουμε, είναι ότι, σε σχέση με το βίωμα του χρόνου, όλες οι αλλαγές τις οποίες κατέδειξε, μπορούν να δημιουργήσουν τις συνθήκες για να αναπτυχθεί η χρηστικότητα. Μέσα σε αυτές, άτομα που είναι πιο ευάλωτα, με ψυχική λειτουργία λιγότερο ικανή να αμυνθεί απέναντι στις εξωτερικές διεγέρσεις, είναι πιθανό να καταφύγουν στη χρηστική σκέψη.